

نقش قصه‌گویی در پرورش روحیهٔ ملی و احساس مذهبی کودکان و نوجوانان

مهدي خانباني^۱
دكتر غلامعلی
افروز^۲
عبدالرسول
جمشيديان^۳
حسين اکري
يزدي^۴

چکیده

یکی از مهمترین و در عین حال قدیمی‌ترین شیوه‌های انتقال فرهنگ به کودکان و نوجوانان، قصه‌گویی است. قصه ارزان‌ترین و مؤثرترین شیوه نمایشی است که اجرای آن در بسیاری از مکان‌ها مقدور است و نقش مهمی در یادگیری نقش‌ها در کودکان و نوجوانان دارد (چمبرز، ۱۹۹۸). هدف از انجام این پژوهش، بررسی نقشه قصه‌گویی در پرورش و تقویت فرهنگ ملی - مذهبی کودکان و نوجوانان بود. به همین منظور از میان دانش‌آموزان دختر و پسر پایه پنجم دبستان شهر اصفهان تعداد ۵۶ نفر به شیوه تصادفی خوش‌ای انتخاب و از این تعداد ۵۴ نفر برای انجام برنامه قصه‌گویی انتخاب شدند. روش این پژوهش، آزمایشی با گروه کنترل بود. پس از انتخاب و جلب رضایت آزمودنی‌ها، پژوهش بر روی آنها انجام گرفت. شیوه اجرا به این صورت بود که گروه آزمایشی مدت ۱۴ جلسه، هر هفته ۳ جلسه و هر جلسه ۴ دقیقه زیر تاثیر برنامه قصه‌گویی قرار داشتند و گروه کنترل در این مدت برنامه‌ای دریافت نکردند. از تحلیل آماری داده‌ها در هر دو سطح توصیفی و استنباطی و از روش‌های میانگین، انحراف استاندارد، درصد و تحلیل کواریانس استفاده شد. یافته‌ها نشان داد قصه‌گویی در پرورش روحیه

۱- دانشجوی دکتری تخصصی روان‌شناسی دانشگاه تهران
۲- استاد و رئیس دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران

۳- عضو هیأت علمی دانشگاه اصفهان
۴- دانشجوی کارشناسی ارشد تربیت بدنی دانشگاه تهران

ملی - مذهبی گروه زیر آموزش، تأثیر معناداری داشته است. این تفاوت‌ها با گروه کنترل معنادار بود. همین یافته‌ها درباره متغیر سن والدین و سطح تحصیلات والدین معنادار نبود.

کلید واژه‌ها: قصه‌گویی، پرورش، تعویت، فرهنگ ملی- مذهبی، کودکان و نوجوانان.

مقدمه

قصه‌گویی^۱ قدیمی‌ترین شکل ادبیات است. از هزاران سال پیش از آن که صنعت چاپ، خواندن و نوشتن به صورت پدیده‌ای فراگیر فرهنگی درآید، تا امروز، ادبیات شفاهی به صورت قصه‌گویی رواج داشته است. امروزه در دنیای جدید که رسانه‌های جمعی سراسر جهان، حتی دورافتاده‌ترین نقاط را دربرمی‌گیرند، هنوز قصه‌گوها‌یی هستند که هنر خود را به خصوص برای قصه‌گویی کودکان و نوجوانان به کارمی‌گیرند. این شکل کهن ادبیات، یعنی ادبیات شفاهی، بخش مهم و اساسی هر جامعه بوده و هنوز هم به کار خود ادامه می‌دهد (جاکوب^۲، ۱۹۹۹).

در روزگاران کهن، تاریخ، سنت‌ها، مذهب، آداب، قهرمانی‌ها و در واقع انتقال غرور ملی - مذهبی به وسیله قصه‌گوها از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شد که مخاطبان اصلی را جامعه کودک و نوجوان هر قوم تشکیل می‌داد. قصه‌گو از گذشته، ماجراهای قهرمانی و پستی‌های دشمن قصه‌ها داشت. قصه‌گو در بافت این گونه جوامع، همواره شخصیتی مرکز توجه بوده است. در روزگاران کهن انتقال فرهنگ به نسل جدید هر جامعه، یعنی کودکان و نوجوانان، توسط قصه‌گوها انجام می‌گرفت (دوبلی^۳، ۲۰۰۰).

شاید نخستین قصه، قصه آدم و حوا باشد که با فریب شیطان از بیشت خدا رانده شدند. شاید آدم(ع) به عنوان اولین قصه‌گو، بارها قصه رانده شدن خویش از بیشت را برای فرزندانش تعریف کرده باشد تا عبرت بگیرند. هرچه باشد، زمان تولد قصه، زمان تولد انسان است و نا انسان هست، قصه هم خواهد بود. مسلمانًا علاقه به قصه را خداوند مهربان در نهاد انسان نهاده است، زیرا خداوندی که از زیر و بم آفریده خود دقیقاً آگاه است، در تمام کتاب‌های آسمانی، به زبان قصه با او سخن گفته است. قرآن، آخرین کتاب آسمانی، مملو از قصه‌ها و تمثیل هایی است که لباس سخن حق شده‌اند و مخاطب‌هایی اقوام و مردمان گذشته را برای مسلمانان و مخاطب‌هایش نقل می‌کند تا عبرت حاصل آید و تجربة گذشتگان طفیان گر و عاصی، دوباره تجربه و تکرار نشود. اهمیت زبان قصه در آخرین معجزه باقیه حضرت حق تا بدان جاست که حضرت علی (ع) در فرموده‌های خویش قرآن را تماماً قصه خوانده‌اند (رحماندوست، ۱۳۷۷).

۱. Storytelling

۲. Jacob

۳. Dobie

علاقه به قصه در میان کودکان و نوجوانان به مراتب شدیدتر از بزرگ سالان است. افلاتون از نخستین اندیشمندانی است که به اهمیت قصه برای کودکان و نوجوانان پیبرده است. او در بخشی از کتاب مشهور خود، یعنی «جمهوریت» به بیان اهمیت قصه برای کودکان و نوجوانان پرداخته است. «باید پرستاران و مادران را وادار کنیم که فقط حکایاتی را که پذیرفته‌ایم برای کودکان و نوجوانان نقل کنند و متوجه باشند که پرورشی که روح کودک و نوجوان به وسیله حکایات حاصل می‌کند به مراتب بیش از تربیتی است که جسم آنها به وسیله ورزش پیدا می‌کند».

در نقل هر قصه‌ای، ماجرايی پی‌گيري می‌شود؛ ماجرايی که نقاط مجهولی دارد و می‌تواند حس کنگارویی کودکان و نوجوانان را برانگیزد و قدرت تخیل آنها را پرورش دهد. بیوستگی منطقی صحنه‌های قصه عامل مهمی برای سرگرمکردن کودکان و نوجوانان و نظم بخشی منطقی به فکر و خیال آنهاست. کودکان و نوجوانان با بهره‌گیری از قدرت تخیل خویش، به راحتی می‌توانند خود را جالگزین یکی از شخصیت‌های قصه کنند و با پی‌گیری ناکامی‌ها و پیروزی‌های او به تلطیف عواطف و احساسات خود بپردازند و یا شادمانی و لذت را نصیب خویش سازند. شخصیت‌های اصلی هر قصه‌ای یا با «نفس بد» خویش در ستیزند و یا در تلاش هستند تا بر «طبیعت» پیروز شوند و یا می‌خواهند با «بدها» بجنگند و «خوبها» را یاری دهند. حرکات و گفتار شخصیت‌های قصه نمودار موضع و موقعیت آنهاست و کودکان و نوجوانان که در پی یافتن هویت هستند، می‌توانند منش و کردارهای مثبت شخصیت‌های ملی و مذهبی را فراگیرند و از آنها تاثیر پذیرند. قصه‌های آموزشی نیز در پی آموختن ناشناخته‌ای هستند که کودکان و نوجوانان را در بهتر زیستن یاری می‌کند. نوجوانان با جای گزینی خویش به جای قهرمان قصه به راحتی به چنین دستاوردي که از نظر تربیتی بسیار مهم است، دست می‌یابند. از طریق همین جای گزینی است که روحیه ملی - مذهبی کودکان و نوجوانان پرورش یافته و صیقل می‌خورد (دوپی، ۲۰۰۰).

با تشکیل و اجرای برنامه قصه‌گویی می‌توان تعداد مخاطبان قصه را افزایش داد، همچنین قصه‌های خوبی را که به دلیل داشتن نقص‌های فرهنگی جزئی، «مردود» شناخته شده‌اند، در کلام قصه تصحیح کرد و دوباره آنها را مورد استفاده کودکان قرار داد. با قصه‌گویی می‌توان به قصه‌های عمومی، رنگ و بویی محلی داد و با بیانی دلپذیر قصه هایی را برای کودکانی که با فرهنگ‌ها، ملیت‌ها و مذاهب دیگری هستند بیان کرد و همچنین روحیه ملی - مذهبی کودکان را پرورش داد (چمیرز^۱، ۱۹۹۸).

قصه‌گویی می‌تواند به عنوان محركی قوی مورد استفاده قرار گیرد و سطح کتابخوانی کودکان و نوجوانان را بالا برد و حوزه مطالعه آنان

را افزایش دهد، و از سویی دیگر فاصله میان قدرتِ خواندن و قدرت درک روابط اجتماعی سطح بالا را در کودک و نوجوان از بین ببرد. کودکان و نوجوانان از طریق گوش کردن، آموختن از طریق گوش و شنوایی را می‌آموزند. در این دوران که فرصت‌های زیادی وجود دارد، به دست آوردن توانایی شنیدن، فهمیدن و مواجهه با داستان‌های ملی - مذهبی، در آشنا کردن کودکان و نوجوانان با وقایع و اتفاقات تاریخی نقش بسزایی دارد. این یادگیری از طریق لغات و آشنایی با ادبیاتی که قبلًا برای او ناشناس بوده و هیچ‌گونه کششی نسبت به آن نداشته است، فراهم می‌شود. تبلور چنین داستان‌های ملی - مذهبی، در شخصیت کودک باعث پرورش اعتماد به نفس و حرمت خود، همچنین خلاقیت می‌شود (رحماندوست، ۱۳۷۷).

در یک فرایند قصه‌گویی، مخاطبان امکان دخالت و اعتراض را دارند؛ قصه‌گو را به خوبی نزدیک می‌بینند و به خود اجازه می‌دهند که کلام او را قطع کنند و با طرح خاطره و پرسش، خود را مطرح سازند و یا اطلاعات خوبیش را کامل کنند، از سر مجهولات نگذرند و ناییدایی‌های قصه را بفهمند و در نتیجه وجود «خوبیش» را بهتر حس کنند. این امکان در تئاتر، فیلم، سریال و بازی‌های کامپیوتري وجود ندارد و کودکان و نوجوانان در این‌گونه برنامه‌ها منفعل هستند و در یک سوی برنامه قرار دارند. در حالی که در برنامه قصه‌گویی چنین نیست و کودک و نوجوان با اعتراض، دخالت و تأیید، میل و شوق خود را برای شرکت در برنامه می‌انگیزد و از این طریق علاوه بر این‌که در پرورش استعدادها و قدرت خلاقیت خود گام برمی‌دارد، قدرت تخیل خود را افزایش می‌دهد و با همسان‌سازی با شخصیت‌های ملی و مذهبی داستان‌ها، سعی در یافتن هویتی تازه و نو در میان داستان‌های ملی - مذهبی است.

به هنگام بازگویی قصه، کودکان و نوجوانان به خود اجازه می‌دهند که از توانایی‌های درونی خود بهره گیرند. آنها با ایجاد تغییر در حادثه‌های قصه و تبدیل آن به صحنه مورد نظر خود به نوعی از خودبازرگانی و خلاقیت تازه دست‌می‌یابند. مخلوط کردن صحنه‌های قصه با تجربه‌ها و باورهای شخصی و آمیختن آن با فرهنگ و مذهب خود روحیه ملی - مذهبی خوبیشتن را پرورش می‌دهند (الکساندر^۱، ۱۹۹۴).

پژوهش حاضر به بررسی قصه‌گویی و نقش آن در تقویت فرهنگ ملی - مذهبی کودکان و نوجوانان شهر اصفهان پرداخته است.

روش

روش پژوهش تجربی واقعی، نوع طرح، پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل است. در این تحقیق نمونه‌های مورد بررسی از طریق جای گزینی تصادفی در گروه‌های گواه و آزمایش قرار گرفته‌اند. متغیر مستقل در گروه آزمایش اعمال شد و تأثیر آن در متغیر وابسته مشاهده گردید.

جامعه، نمونه و شیوه گزینش آزمودنی‌ها

جامعه آماری مورد نظر را کودکان و نوجوانان دبستانی پایه پنجم (سالین ۱۱ تا ۱۲ سال) که در سال تحصیلی ۱۳۸۴-۸۵ در اصفهان مشغول به تحصیل بودند، تشکیل می‌داد. به منظور گزینش آزمودنی‌ها در این تحقیق دو دبستان (یک دخترانه و یک پسرانه) به صورت تصادفی خوش‌های انتخاب و از هر کدام یک کلاس پنجم انتخاب و پس از تقسیم هر کلاس به تعداد مساوی، آزمودنی‌ها به دو گروه آزمایشی پسر (۱۵ نفر) و آزمایشی دختر (۱۱ نفر) تقسیم شدند. مجموع آزمودنی‌ها در گروه گواه پسر ۱۸ نفر و گواه دختر ۱۳ نفر بودند.

ابزار پژوهش

در این پژوهش، آزمون محقق ساخته سنجش حس ملی- مذهبی (۱۳۸۴) مورد استفاده قرار گرفت. این آزمون برای تعیین میزان احساس کودکان و نوجوانان در سالین ۱۱ تا ۱۴ سال ایرانی ساخته شده است و آزمون را می‌توان در هر دو جنس در فرهنگ ایرانی به کار برد. این آزمون دارای ۲۰ سؤال است و با نظر متخصصان و اهل فن ساخته شده است. این آزمون با اجرای مجدد، اعتبار ۷۰٪ را کسب کرد. آزمون از ۴ قسمت مجزا تشکیل شد که قسمت اول شناخت شخصیت‌های مذهبی، قسمت دوم الگوپذیری و تقلید از شخصیت‌های مذهبی، قسمت سوم شناخت اساطیر ایرانی و قسمت چهارم الگوپذیری و تقلید از شخصیت‌های اصلی ایرانی بود. هر کدام از گویه‌ها دارای پنج نمره و مجموع نمره‌ها ۲۰ به دست آمد. از مجموع گویه‌های آزمون یک نمره کلی به دست می‌آید.

پرسش نامه جمعیت شناختی کودک

این پرسش نامه مربوط به ویژگی‌های فردی و خانوادگی کودک مانند: سن کودک، سن والدین و سطح تحصیلات والدین است.

شیوه اجرا

پس از انتخاب آزمودنی‌های دو گروه، از آزمودنی‌های گروه‌های آزمایش خواسته شد در جلسات قصه‌گویی شرکت کنند. قبل از پرگزاری اولین جلسه آموزش، پیش آزمون درباره هر یک از دو گروه آزمایش و گواه اجرا شد که بافت‌های بین دو گروه معنادار نبود. سپس برای گروه آزمایش برنامهٔ قصه‌گویی پس از پایان ساعات کلاسی در قالب ۱۴ جلسه و هر جلسه به مدت ۴۵ دقیقه برگزار گردید. محتوای قصه‌ها به این صورت بود که هفت داستان منتخب از قصص قرآنی و هفت داستان از داستان‌های اساطیر ایرانی برای آزمودنی‌های گروه آزمایشی اجرا شد. از آزمودنی‌های گروه آزمایشی خواسته شد تا در هر جلسه پس از شنیدن قصه‌ها، نکنه‌های آموختنی و مهم هر قصه را یادداشت کرده و در ابتدای جلسه بعدی به معلم ارائه کنند. طی هر

هفته نیز ۲ جلسه آموزشی اجرا گردید. پس از انجام مراحل آزمایشی، پس آزمون بر روی گروههای آزمایش و کنترل انجام شد.

یافته‌ها

تحلیل آماری در دو سطح توصیفی و استنباطی انجام شد. در بخش توصیفی از میانگین، انحراف استاندارد و درصد، و در سطح استنباطی از تحلیل کوواریانس و ضریب همبستگی استفاده شد. براساس یافته‌های به دست آمده در جدول (۱) بین میزان روحیه ملی- مذهبی در گروه زیر آموزش (گروه آزمایشی) و گروه گواه بعد از آموزش تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۱: مقایسه شاخص‌های آماری نمرات پس آزمون مقیاس سنجش حس ملی- مذهبی

انحراف استاندارد	میانگین	شاخص گروه
۵/۶۴	۳۶	کنترل
۷/۹۱	۴۵	آزمایش

جدول ۲: آزمون همگن بودن واریانس‌ها

میزان F	df _۱	df _۲	sig
۰/۰۰۷	۱	۲۴	۰/۹۶۰

براساس یافته‌های به دست آمده در جدول ۲، همگن بودن واریانس‌ها تایید می‌گردد.

جدول ۳: تحلیل کوواریانس نمرات پس آزمون

متغیر شاخص	F	معنا داری	میزان	توان آزمون
تحصیلات والدین	۰/۰۷	۰/۸۶۶	۰/۰۰۹	۰/۵۵
سن والدین	۰/۷۱۲	۰/۸۰۴	۰/۰۲۳	۰/۰۶۱
پیش آزمون	۶۲/۲۶	۰/۰۰۰	۰/۶۹۵	۱
گروه (گواه و آزمایش)	۳۲/۱۱	۰/۰۰۰	۰/۵۱۲	۱

براساس یافته‌های به دست آمده در جدول ۳، F مشاهده شده در مورد مقایسه میانگین نمرات حس ملی - مذهبی در گروه کنترل و آزمایش در سطح $P < 0/01$ معنادار است. بنابراین بین میانگین نمرات پس آزمون گروه کنترل و آزمایش تفاوت معناداری وجود دارد. توان آزمون نشان می‌دهد ۵۱ درصد از واریانس تفاوت‌های فردی مربوط به گروه‌های آزمایش و گواه ناشی از تاثیر آموزش بوده است.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش نشان داد تفاوت بین گروه آزمایشی دختر و پسر و گروه کنترل دختر و پسر بعد از اجرای مرحله قصه‌گویی معنادار بود. این یافته‌ها به نفع گروه آزمایش بود و نشان از تأثیر برنامه قصه‌گویی داشت. همین یافته‌ها درباره متغیر تحصیلات والدین و متغیر سن والدین معنادار نبود. بنابراین یافته‌هایی به دست آمده بنا بر احتمال زیر تبیین می‌شود:

یافته‌های این پژوهش نشان داد قصه‌گویی در پژوهش روحیه ملی- مذهبی کودکان و نوجوانان تأثیر دارد. این یافته با نتایج تحقیقات پیشین همسو است (الکساندر، ۱۹۹۴، هوبر^۱، لانگ^۲ و آندرو^۳، ۱۹۹۸؛ آپکات^۴، ۲۰۰۰ و دوبی، ۲۰۰۰).

از عمدترين فواید برنامه قصه‌گویی، پرورش روحیه ملی- مذهبی مخاطبان است. در برنامه قصه‌گویی امکان سفر شیرین‌تر و سریع‌تر به دنیای پیچیده گذشته، دنیای معنوی مذهب و دنیای اساطیر فراهم می‌آید. کودکان و نوجوانان از طریق این سفر ذهنی، با دنیای گذشته آشنا می‌شوند و با جایگزینی خود به جای شخصیت‌های اصلی و همچنین از طریق آشنایی با فضاهای گذشته و تأمل در نکات و رمز و رازهای قصص، فضای ذهنی خود را با فضاهای زمانی و مکانی شخصیت‌های مذهبی و ملی آشنا می‌کنند.

قصه‌گویی، در طول تاریخ هستی انسان، یکی از مهم‌ترین راه‌های ایجاد و انتقال پیام پدران و مادران با کودکان و نوجوانان‌شان بوده است. والدین و معلمان همواره در لباس قصه‌گویی فرصت‌هایی را افریده‌اند تا با آب و تاب دادن به حوالتشی که بر آنها گذشته است، کودک و نوجوان را با بیچ و خمه‌ای زندگی آشنا کنند و تجربه‌های خویش را به کوچک ترها انتقال‌دهند. انسان همیشه خواسته‌اش این بوده که کودکان و نوجوانان راه‌های رفته را دوباره تجربه نکنند، به همین دلیل در لباس قصه تجربیات شخصیت‌ها را به این نسل منتقل کرده‌اند و کودکان و نوجوانان نیز با بهره‌گیری از شخصیت‌های ملی و مذهبی پند گرفته و علاوه بر تقویت حس ملی- مذهبی روحیه خود ارزشمندی، حرمت خود و خودپنداره مثبت را نیز افزون می‌سازند (رحماندوست، ۱۳۷۲).

قصه‌گویی همچنین نقش مهمی در انتقال سینه به سینه دلایل تشریفات مذهبی داشته است. برای بسیاری از مردم، اصول اخلاقی و اعتقادات مذهبی با یکدیگر عجین شده‌اند. این افراد همواره به دنبال فرصت‌هایی هستند که بتوانند ارزش‌های اعتقادی موردنظر خویش را به فرزندان خود انتقال دهند و آموزش دهند، به این امید که کودکان و نوجوانان هم به ارزش‌های معنوی آنها ارج نهند و به آنها عمل کنند. به همین منظور در روزهایی که عنوان مذهبی دارند بهترین فرصت‌ها

۱. Hoober

۲. Lang

۳. Androw

۴. Opcat

پیش می‌آید تا با بیان قصه‌ها کودک و نوجوان با ارزش‌های مذهبی و معنوی آشنا شوند. برای مسلمان‌ها روزهای عمدۀ‌ای است که می‌توان در آن روزها به بیان قصه‌های مخصوص پرداخت و بچه‌ها را با ارزش و اعتقادات اسلامی آشناساخت. هر کدام از مناسبت‌ها مانند عید قربان، عید غدیر، عید فطر، شب‌های قدر، مبعث حضرت رسول اکرم(ص)، سالروز تولد و شهادت ائمه اطهار(ع) در پشت تاریخ خود قصه‌هایی گفتندی و شنیدنی دارند که می‌توانند باعث پرورش حس ملی- مذهبی کودکان و نوجوانان شوند. در این‌گونه ایام می‌توان فضای خانه را تا حدی تغییر داد، به صورتی که کودکان و نوجوانان شاد یا غمگین بودن آن روز را از فضای خانه تشخیص دهند. والدین از این طریق و با بیان قصه‌های ملی و مذهبی و بیان فلسفه و دلیل، می‌توانند آن روز را مطرح کنند و به انتقال ارزش‌های اسلامی پیردادند. شاید هیچ‌روزی مناسب تر از سالروز تولد یا وفات معمومین(ع) نباشد که با ایجاد تغییر در فضای منازل، کودک و نوجوان را گرد هم بیاوریم و با بیان قصه‌هایی از زندگی معمومین(ع) واقعیت و حقانیت ارزش‌های وجودی آن بزرگواران را به کودکان و نوجوانان بیاموزیم.

منابع فارسی

- آنالپلویسکی (۱۹۸۰). **قصه‌گویی در خانه و خانواده**. ترجمه مصطفی رحماندوسن، (۱۳۷۲). تهران: انتشارات وزارت آموزش و پرورش.
- رحماندوسن، مصطفی (۱۳۷۷). **قصه‌گویی، اهمیت و راه و رسم آن**. تهران: انتشارات رشد.

منابع انگلیسی

- Alexander, B. (۱۹۹۵). Famous myths of golden age. New York: Random House, Inc.
- Chambers, W. (۱۹۹۸). Storytelling and creative drama. WM, Brown, CO, Pub.
- Jacob, J. (۱۹۹۹). Worlds creat storie's. Now York: M. Evans & Co, Inc.
- Hoober, M. (۱۹۹۰). Story and verse for children. New York: The Macmillan Co.
- Dobie, C. (۲۰۰۰). The story of Paul Bunyan. Englewood Cliffs, N.J: Prentice, Inc.
- Lang, S., & Androw, L, L. (۱۹۹۹). Inc Grizzly Bear. Protraits from life. Norman: Oklahoma Un.
- Opcat, F. (۲۰۰۰). Gold stories for create holidays. New York: Dodd.

پردیس کاوه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرستاد جامع علوم انسانی